

кривдить, не обдирає з людського достоїнства, який розвеселяє не коштом чужого болю, але додатними комічними первнями, який оглядно викпиває і всі людські недомагання — такий гумор дозволений, як зовсім невинна й гідна розривка.

Але зідлива, повна жовчі сатира, яка не знає, що то любов ближнього, не признає собі границь ні милосердя — така сатира недозволена, бо суперечить етиці. Таксамо й малпече, ідіотичне блазновання й кепкування навіть з найсвятіших речей, аби тільки заслужити на оплески мізерної черні — заслугує з католицького боку на різкий осуд.

Всі видавці повинні все добре розважити в своїй совісті, чи даний твір надається до друку, чи ні. Якщо він не відповідає повище поставленим вимогам, не повинен ніколи зобачити денного світла; коли ж ті отруйні чади таки вийдуть на громадське поле друком, тоді святим обов'язком нашим їх нищити й усяким робом запобігати поширенню того зла.

Степан Смаль Стоцький.

Шевченкова поема Тарасова ніч.

Принявся у нас загально погляд, що Шевченкова Тарасова ніч це поема історична або, як каже Єфремов, „яскравий колоритний малюнок історичний“, „принадний малюнок минулого, в яким виражається сумовитий жаль за славним минулим України“.

Так само усі повірили Єфремову, що „в тужливу мелодію (за минулим) вривається дужий поклик цілком сучасного вже протесту проти того, що над дітьми козацькими поганці панують“.

Аксіомом стало у нас, що „молодий поет Шевченко в перших своїх поезіях платить велику подать художньому романтизму та оспівуванню минулого України під впливом загального напрямку в тодішньому письменстві“.

Читаємо ще так же у Єфремова про „неясні романтичні симпатії до народності“, про „неясне почуття, інстинкт“ в перших поезіях Шевченка, цебто в Кобзарі, далі про те, що „думка поетова блукала ще в первісній невинності, не здужуючи звязати окремі факти в цілу систему і знайти загальні причини цікавих йому тоді подій“, та що аж пізніше Шевченко „прозрівати став потроху“, цебто „дізнався, що поодинокі прояви лиха мають своє коріння в загальних установах, у цілому складі людського життя“.

Можна б ще багато дечого такого навести, що у нас про Шевченкові поезії загально прийнялося, що у нас один за одним

повтаряє, а що не має найменшої підстави. Неодин такий глибоко закорінений бурян в загально поширеному погляді на Шевченкову творчість старався я вже виполоти. Моє наукове пізнання і сумління наказує мені тепер вирвати з корінням фальшиві тези закорінені у нас про поему Тарасова ніч. Треба нам вже раз таки навчитися правильно розуміти поезію Шевченка.

Перше питання: Чи поема Тарасова ніч справді „малюнок історичний“? — Історичною можна уважати тільки таку поему, що в своїй цілості, від початку до кінця, дає нам суцільний малюнок якоїсь історичної події або доби. Такою є власне поема Гайдамаки, Гамалія, Іван Гус, Неофіти. Такою можна ще уважати поеми Заступила чорна хмара, Ой не петься горілочка. Зате поеми У неділеньку у святую, Чернець я назвав би тільки історично-побутовими образками. Що поема Іван Підкова не є історичною, як загально прийнято, мав я нагоду вже показати. Те, що в ній є історичного, можна б також уважати хіба тільки історично-побутовим спомином.

Пригляньмося тепер з того становища поемі Тарасова ніч. Ми бачимо перш за все зовсім сучасний, хочби й сьогоднішній мотив.

На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає,
Кругом хлопці та дівчата як мак процвітає.
Грає кобзар, виспіває, вимовля словами,
Як Москалі, Орда, Ляхи бились з козаками;
Як збиралась громадонька в неділеньку вранці, (очевидно на пораду)
Як ховали козаченька в зеленім байраці...

Далі згадує кобзар Гетьманщину, що була колись, та вже не вернеться, згадує, що ми колись панували, та більше не будем. Оце виринають у кобзаря—поета такі рефлексії при згадці колишньої слави козацької на тлі найщирішої любови до неньки України, так що кобзар—поет, зворушений до глибини своєї душі такими рефлексіями („та вже не вернеться... та більше не будем“), навіязує до них такі зовсім сучасні, конкретні питання:

Де поділось козачество, червоні жупани?
Де поділась доля—воля, бунчуки, гетьнани?

А ставляє їх Шевченко устами кобзаря перший на Україні, в тій ясній формі, своїм землякам, дітям козацьким, щоб вони дали собі також зовсім ясну, конкретну відповідь, де це все поділось, та чому тепер „над дітьми козацькими поганці панують“, бо всього того якимось елементарним нещастям („Ізгоріло? А чи затопило синє море...“?), або самою нещасливою долею („така ваша доля“) пояснити годі.

Такі питання, як от чому „нема Січі“, чому „пропав і той, хто всім верховдив“, „де то наші діти ділись, де наші панують“, займають, як бачимо, душу поета і в його поемі До Основ'яненка. Ставляє їх Шевченко „козацьким дітям“, бо він добре знає, що вони зовсім несвідомі правдивої причини своєї неволі — неволі („мовчать гори“), він знає, що ніхто з них ані не бачить, що Україна „обідрана, сиротою понад Дніпром

плаче, тяжко—важко сиротині“ („а ніхто не бачить“), що вони так збайдужніли, що тим і не журяться. А журитися треба. Без того поліпшити свою долю ніяк не можна. Сам плач, само нарікання на таку долю нічого не допоможуть. Нехай же діти козацькі дадуть собі відповідь, нехай же своєю долею зажуряться так, як бувало „Україна зажурилась, коли встала хмара зза Лиману, а другая з поля“, коли козачество гинуло, гинула слава, батьківщина, коли як та галич поле вкрили Ляхи, уніяти“, коли взагалі найшлася Україна в такому стані, як тепер. Бо хто зажуриться такою долею України, той знайде спосіб, як Україну „рятувати“ („ніхто її не рятує“!).

І ось кобзар — поет нагадує дітям козацьким Наливайка і Павлюгу, що вони зірвали бунт на рятунок України („Обізвався Наливайко... обізвався козак Павлюга“), живі в народній пам'яті і знані імена, бо їх народ оспівує ще й тепер в своїх піснях, хоч і скінчилися ті бунти нещасливо і обох ватажків покарали на смерть. Поет згадує їх з пієтизмом і пошаною саме за те, що вони, хоч і даремна була їх праця, все таки мали відвагу обізватися за кривди народу, за волю України. Словами „не стало кравчини“... „за нею полинув“ поет показує сучасним дітям козацьким, що тоді були на Україні люди, готові і на смерть за зажурену, стоптану Україну, і це їх велика заслуга перед народом, за що він їх і оспівав. Правда, ці повстання скінчилися погромом. Цього ані народ, ані поет не вважає нещастям. Нещастя — коли ніхто не обізветься, коли ніхто не рятує, коли всі мовчать так як тепер („мовчать гори“). І виводить поет дітям козацьким перед очі ще третього ватажка, що обізвався („Обізвався Тарас Трясило“), ватажка цим разом щасливого повстання. Гіркі слова Тараса Трясила: „Бідна моя Україно, стоптана...! — А годі журитися, а ходім лиш, пани брати,... битися!“ повинні сучасним Шевченкові, также стоптаним дітям козацьким ще виразніше вказати на бій як на спосіб на те, щоб поганці над ними не панували, щоб вони в неволі не плакали. Один, другий раз може бій не вдатися, але іншим разом, як показує коротенький, епізодичний малюнок такого кривавого бою Тарасової ночі, може він закінчитися так, що

Заспівали козаченьки пісню тії ночі,
Тії ночі кривавої, що славою стала
Тарасові, козачеству...

Від згадки того кривавого, але славного бою Тараса Трясила, що нею, як і згадками про Наливайка і Павлюгу, послугується поет тільки для аргументації своєї власної поеми, переносить нас поет одним махом знову в безславну теперішність, в сумную сучасність, щоб сучасне покоління під свіжим вражінням цих згадок минулого добре порозуміло, що і йому треба обізватися і Україну рятувати. Бо і тепер „над дітьми козацькими поганці панують, плачуть діти козацькі“, їх „воленьку спіткала недоля“, Україна

„обідрана понад Дніпром плаче“, а „над нею Орел Чорний сторожем літає“.

Над річкою в чистім полі могила чорніє,
 Де кров текла козацькая, трава зеленіє.
 Сидить ворон на могилі та з голоду кряче,
 Згада козак Гетьманщину, згада тай заплаче.
 Була колись козацькая і слава і воля —
 Слава ссяє, а воленьку спіткала недоля.
 Було колись — панували, та більше не будем,
 Тії ж слави козацької повік не забудем.

Безпосередно і льогічно навязуються ці міркування поета до малюнку Тарасової ночі. Але це більш ніж поетичні рефлексії, коли поет каже:

Де кров текла козацькая, трава зеленіє!
 коли каже:

Сидить ворон на могилі та з голоду кряче...

Тепер з голоду ворон кряче, бо не має ворожих трупів, щоб їх очима пожитися; в чистім полі трава зеленіє — не скроплює її козацька кров за волю України; тепер не козаки, а буйний вітер гуляє полем... Поет немов „вимовля словами“: Не досить згадувати славу козацькую та плакати, не досить згадувати, що „було колись — панували“, треба й самим журитися та дбати про тую славу, дбати, щоб і ми панували та нову славу добували. Але цим кобзар—поет досягає тільки, що „кругом хлопці та дівчата слізоньки втирають“. Може бути, що аж два рази повторюваний поклик поета „Тії слави козацької повік не забудем“ прийняли вони до свого серця, але на більше вони тепер спромогтися не в силі. А добувати славу слізоньками не можна.

Тому „умовк кобзар, сумуючи, щось руки не грають“. Журба давить його серце. Але він кобзар химерний. „Хоть сам світом нудить“, хоть сам сумує, журиться, він „людям тугу розганяє, заспіває про „Чалого“ на „горлицю зверне“... Так і тут:

Пішов кобзар по улиці, з журби як заграє!
 Кругом хлопці навприсядки...

Тим бажав кобзар очевидячки досягнути ефекту іншого ніж такого, щоб хлопці пішли навприсядки, ті хлопці, що ще перед хвилию „слізоньки втирали“, бо ті слізоньки подавали кобзареві надію на те, що хлопці, „зажурившись“, стануть до „рятунку“ рватися... „Навприсядками“ хлопців як ефектом своєї гри кобзар невдоволений, бо це ефект чисто зовнішній. Він же з журби заграє і його журбу повинні б хлопці після всього того, що кобзар їм „виспівував, вимовляв словами“, інакше, правильно розуміти. Тому „вимовля“ він важкі слова:

Нехай буде отакечки!
 Сидіть діти у запічку!

Що ж йому робити, коли не помагає те, що „грає кобзар, виспівує, вимовля словами..., виспівує, аж лихо сміється“, виспівує про славу козацькую, про колишню волю, про панування та

про те, що за волю треба битися? Хлопці лиш на хвилию очаровуються („слізюньки втирають“), а заграй їм козачка, то вони (на все забувши) — навприсядки... Що іншого може кобзар на те сказати, як

Нехай буде отакечки,
Сидіть діти у запічку!

Це не сама тільки іронія, не „яскраво глумливий іграшковий тон“, не „глузування з парубоцтва“, а далі не „кепкування з себе бо матиме відвагу жартувати з ворогів при жінці (!)*“, а з журби за долю України гіркий, їдкий докір сучасному поколінню, що знає тільки власні вигоди, деколи заплаче, але зовсім не журиться, як Україну „рятувати“. Йому все це байдуже.

Нагадується тут знаменита характеристика вдачі українського хлібороба, а такими стали „діти козацькі“, вони тепер „носять косу в росу“, яку дає Основяненко в Салдатським патреті: „Та чого тут вередувать? Коли вродив Бог хліба та дав його зібрати, то й дожидай, поки прийде нужда, ще як десятські у волость потягнуть за подушне і за общественне, а тут жінка забажа льону, щоб на сорочки прясти, та нового очіпка, та дочкам плахит або свит, та і усяка напасть постигне, що притьмом треба гроший, тоді вже ніде дітись: вези хоч верстов за двадцять та чи стала ціна, чи не стала, а ти первого торгу не кидайся, за що продав, аби б довго не стояти, тай уривай до дому тай роштіуй собі, щоб і сюди й туди стало. А як удоволив усіх, от тоді вже справний козак! Лежи собі на печі у просі, поки до нової нужди. Тоді ж будемо й думати, де що узяти“.

Так, так! Сидіть діти у запічку, лежить собі на печі у просі — тоді, коли треба обізватися, коли треба Україну рятувати.

Від того кобзар—поет ще більше журиться, свою журбу іде втопити в шинку — так і в поемі Іван Підкова: журба в шинку мед—горілку поставцем кружала — там найде він свою жінку — долю (не справжню жінку!), її почастує та „з вороженьків покепкує“, хоч покепкує, коли не вдалося йому своїм ревним співом — словом підняти громаду до чину, як він того щиро бажав.

Розпочав він свою пісню гимном на Гетьманщину, на козачество, на козацьку славу і волю України, а закінчив тільки кепкуванням з вороженьків! Як Наливайко, як Павлюга, так обізався тут Тарас Шевченко до сучасників „гіркими словами“, обізався, як він думає, тим разом ще даремно. Але кобзар—поет вірить, що він обізався тут так же і як Тарас Трясило, та що його пісня, як не зараз, то колись матиме таку ж силу і такі наслідки як „гіркіі слова“ Тараса Трясила, хоч тимчасом він з вороженьків може собі тільки покепкувати.

Це хід думок Шевченкової поеми Тарасова ніч. Від початку до кінця мотив, як бачимо, наскрізь сучасний, як хочете, то навіть і сьогоднішній. Згадка про те,

Як Москалі, Орда, Ляхи бились з козаками,
Як збіралась громадонька в неділеньку вранці,
Як ховали козаченька в зеленім байраці,

згадка, що „була колись Гетьманщина..,було колись панували“, згадка про славу козацьку, про Наливайка, Павлюгу — тільки по імені! — маленький епізодичний малюночок Тарасової ночі — це все ще не є історія, це все ще не підстава, щоб поему Тарасова ніч назвати малюнком історичним, малюнком минулого. І в поемі Перебендя сказано, що він співає про „Чалого“, „або щоб те знали, тяжко—важко заспіває, як Січ руйнували“. Ніхто на тій підставі не назве цієї поеми історичною. Згадані історичні факти або тільки імена — а не події! — не є темою поеми, хоч вона і називається Тарасова ніч. Це все тільки аргументи та сильні рефлектори, що кидають ярке світло на безславу, сумну, сторожем Орлом Чорним стоптану, мовчаливу, заплакану сучасність України, дітий козацьких і їх недолю, освідомлення з причинами якої і є власне її темою.

Чому ми так рішучо мусимо противитися поглядіві, що ця поема є історична? — Бо при нашій аналізі поеми ми переконалися, що такий погляд пересуває те становище, з якого зовсім об'єктивно треба приступати до правильного розуміння поеми, на фальшиво освітлене чи затемнене місце. Тут лежить причина фальшивого розуміння поеми. Сугестія історичності не дає порозуміти або навіть прямо фальшує провідну думку, якій поет бажав дати поетичний вираз в своїй поемі, а що найменше, закриває головний її мотив сучасності.

Відси то н. пр. походить, що майже всі інтерпрети таку величезну вагу прикладають „анахронізмам“, який нібито лежить в тім, що Шевченко повстання Павлюги згадує перед повстанням Тараса Трясила. Вони зовсім не добачають, що Шевченко ні одним словом ніде не висловлюється про хронологічний порядок згаданих ним повстань, ані про час кожного з них зокрема. Шевченкові зовсім безперечно була добре знана ця хронологія з тих же джерел, з яких і інтерпрети черпають на їх думку незвичайно важкі докази „анахронізму“ в Шевченковій поемі. На цей факт вони, опановані ідеєю історичності, не звертають ніякої уваги. Їм і на думку не спаде застановитися, чи Шевченко не мав може якоїсь спеціальної причини згадати про ці повстання саме в такім, а не в іншій порядку. Для мене ясно, що тут про „анахронізм“ не може бути й мови, бо Шевченкові, відповідно до його провідної поетичної думки, виринуло в душі інше кетогоризування, інше групування згаданих повстань, а саме на такі, що скінчилися погромом, і на таке, що вдалося, „що славою стало Тарасові, козацеству“. Хронологія тут ні при чому. Це щасливе повстання Тараса Трясила згадує поет після невдачних, бо тільки з його приводу може він логічно снувати свої дальші сучасні міркування і викликати ними бажане зворушення в душі слухачів. Шевченко бажав, щоб „козацькі діти“ сучасною своєю долею зажурилися і обізвалися, бо вона не мен-

ша, ніж була за часів Тараса Трясила. Тільки ідея історичності може цю правду викривити так, як Єфремов своєю тезою, що „в тужливу мельодію (за минулим) в цій поемі вривається дужий поклик шілкою сучасного вже протесту проти того, що над дітьми козацькими поганці панують“. Аж смішно говорити про „дужий поклик сучасного протесту“ супроти слів „Нехай буде отакечки, сидіть діти у запічку“, „з вороженьків покепкую“! Констатування самого факту, що „над дітьми козацькими поганці панують“ це ще не „дужий поклик сучасного протесту“. Протест проти панування поганців по думці поета мали б підняти діти козацької („зажуритись, обізватись, рятувати“!), але вони знають тільки „навприсядки“ або „сидіти у запічку“, хіба що ще таке „слізюньки витирати“. І сам поет мусить вдоволятися тільки тим, що „з вороженьків покепкуює“, хоч безперечно своїми „словами“ бажав він збудити байдуже сучасне покоління земляків, щоб воно „зажурилось, обізвалось, рятувало“. Приблизшувати цього не потрібно, воно і так велике, бо ніхто на Україні тоді того так не вимовив. Приблизшуванням псується тільки прегарна перспектива, яку поет в своїм образі знаменито перевів: колишні покоління журилися, обзивалися, протестували, рятували — сучасні не журяться, не обзиваються, не протестують, не рятують, а сидять собі у запічку. З тої причини і сам поет може хіба тільки з вороженьків покепкувати, а це ще не „дужий поклик сучасного протесту“.

Так само дивно воно якось виходить, коли Єфремов говорить про „дужий поклик протесту“, а з другого боку про „перші неясні романтичні симпатії до народности“, про „неясні почуття, інстинкт“ у Шевченка, які думки Лепкий формулює так: „Суцільного, певного й повного світогляду, ясна річ, Шевченко ще тоді не мав“. І тут правда зовсім викривлена, як показує докладна аналіза не тільки поеми Тарасова ніч, але і поем Іван Підкова, До Основьяненка, Думи мої і На вічну пам'ять Котляревському. Яка з того буде користь для пізнання поетичної творчости Шевченка, коли ми очевидячки, хоч може і несвідомо фальшуватимем тую правду, що Шевченко в же в своїм Кобзарі перший і тоді ще зовсім самотній на Україні якнайясніше сформулював національно-політичні ідеали України і мав відвагу не тільки з вороженьків покепкувати, але і їм прямо сказати: Смійся, лютий враже, та не дуже! — що мав відвагу співати про панування України на Україні, про панування запорожців на Україні, а не поганців; що мав відвагу пригадати зовсім байдужим дітям козацьким їх обовязки супроти обідраної неньки України, щоб вони не сиділи у запічку, а дбали, щоб ненька Україна сиротою понад Дніпром не плакала, щоб над дітьми козацькими поганці не панували? Така ясна мова Кобзаря нікому не дає найменшої підстави казати, що вона поплила з неясних романтичних симпатій до народности, або що думка поетова блукала ще в первісній невинности, не здужаючи звязати окремі факти в цілу систему і знайти загальну причину

цікавих йому тоді подій, та що аж пізніше він „прозрівати став потроху“.

Річ ясна, перш за все „гіркії“ слова Шевченка звертаються до земляків, щоб їх збудити, щоб „козачество“ згуртувати так, як це було колись на Україні, коли запорожці вміли панувати, вміли добувати і славу і волю. І Шевченко посилає їм свої думи на Україну в надії, що там найдуть ширше серце і слово ласкаве. І вірить він, що десь там хоч на самім дні у серці земляків таки тліє іскорка любови до України, яка у нього вогнем палала, та що він її своїм вогнем розпалить в вогонь великий.

Захоплення ідеєю вольної України вже від самого початку Шевченкової творчости все більше у нього росте і могутніє, він радби бачити її як найшвидше здійсненою, за це робить він відповідальними перш за все земляків, він нетерпеливиться, сердиться, лає земляків, що вони не люди а змії (це, а не що інше означають слова „прозрівати став потроху“), терпить за неї страшні муки, але не покидає її до самої смерти. Як супроти тих фактів можна ще й сучасні покоління навчати, що це все тільки подать художньому романтизмові та оспівуванню минулого України, це мені зовсім незрозуміле, це страшна іронія долі Шевченкової. Його ідея вольної України перелякала найбільше самих таки українців так, що вони ще й тепер виправдують її тільки романтизмом.

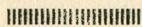
З того приводу мусимо зазначити, що і сам романтизм це таке поняття, з правильним розумінням якого дуже рідко зустрінетесь у наших літературознавців. Безперечно світогляд Шевченка пересяк романтичними елементами. Сюди належить особливо ідеалізація історичного минулого, та не так того, як більше ідеалізація козацтва, запорожців та таких козарлюг як Іван Підкова, Тарас Трясило, Гамалія, Залізник, Гонта, Ярема і др. *), ідеалізація народнього і козацького життя, усяка містика, символіка. Але багато дечого, що часто вважають романтичним елементом, як чутливість, ліризм, індивідуалізм, нестримний розгін до волі, лежить вже в українським народнім характері і світогляді та не занесене до світогляду Шевченка аж з романтизму. В тій справі можу покликатися на Чижевського. Звернім ще увагу на те, що і минуле цікавить Шевченка постільки, поскільки в ньому є якісь відгуки на щось сучасного, актуального. Вихідна точка у Шевченка, навіть в його справжніх історичних поемах, все таки є теперішність. Романтичне у Шевченка ніколи не є чимось нереальним, казковим, уросним, фантастичним. І Шевченкова ідея вольної України була для нього самого зовсім реальною, навіть актуальною; вона

*) Цікавий приклад ідеалізації бачимо в поемі Юродивий, де Шевченко, „прояву“, „юродивого“ величає „козаком“, „святим лицарем“ за те тільки, що він „один із мільона свинопасів“, цебто українців („полян, дулібів і древлян“). здобувся на відвагу „за правду пресвятую стать і за свободу“ та за протестувати проти Київського генерал-губернатора Бібікова тим, що „са-трапа в морду затопив“, „та ще й у церкви“.

тільки його землякам, козацьким дітям, та ще літературознавцям видалася як подать художньому романтизмові і оспівуванню минулого, скажім ще виразніше, як фантастична утопія. А таки вона помалу приймалася і прийлася в народі як своя зовсім реальна ідея, так що тепер хіба тільки деякі недовірки все ще покивують на неї головою.

Тій своїй ідеї дав Шевченко прегарний поетичний вираз також в поемі Тарасова ніч. Чому того люди не добачають? Чому у них очевидячки не має ніякого значіння таке, як „ніхто її не рятує“, „нехай буде отакечки! Сидить діти у запічку“, або „з вороженьків покепкую“? На що воно тут сказане? Чому беруть усе так поверх, що ця поема у них тільки „яскравий колоритний малюнок минулого“? Чому далі повторяють один за одним неперевірені нісенітници? — На все те тільки одна відповідь: Уміти читати таки велика штука. Ще більша вміти читати поезії Шевченка, де кожне слово повне поетичної символіки, багатозначно і не надаремно сказане.

В композиції поеми виявив Шевченко велике мистецтво. Уявіть собі зовсім живий сучасний малюнок. (Шевченко малює!). Центральна особа в ньому типічна, народня, загально шанована постать: кобзар. Кобзареві, примістивши його „на розпутті“ серед хлопців та дівчат, вкладає поет в уста свою пісню, щоб ті думки, які він висловлює, мали кобзарську повагу. Кобзар співає могутню пісню про колишню славу України, про колишні бої „козачества“ з ворогами за волю України, про сучасну долю-неволю. Він співає, виспіває, вимовля словами, аж лихо сміється. Хлопці та дівчата слізоньки втирають. Умовк кобзар. Він великий мистець, дожидає, щоб його пісня врилася глибоко в серце слухачів. Тай журба давить його серце, він сумує. Рішився. З журби знову заграє — очевидячки вже до бою з ворогами. Але хлопці — навприсядки. Розчарований своєю невдачею кобзар іде до шинку, щоб свою журбу втопити та все таки звороженьків хоч покепкувати, коли ще не в силі був підняти хлопців до бою з ними. Чудовий малюнок, живий, свіжий, реальний. До того яка кольористість порівнянь, яка музикальна, сріблиста дзвінкість мови, яка ляпідарність дикції! Тут маємо перед собою живу поезію і чудуємося, не можемо начудуватися, з яким мистецтвом поет свою ідею умів провести.

Україна — це не рай земний, бо раю на землі не може бути — а найкраще виконаний обов'язок супроти Бога і людей. Україна не створиться хитрими спекуляціями, а тільки великим і організованим ідейним поривом. В. Липинський.
